

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**“ЛІТЕРАТУРА Й ІСТОРІЯ”
до 95-річчя філологічного факультету
Запорізького національного університету**

14–15 листопада 2024 року

Запоріжжя
2024

Федько О. Ю.
к. філол. наук, викладач
Запорізький державний медико-фармацевтичний університет

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ЖИТТЄПИС І. СІРКА ЯК ЗАСІБ СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ ІСТОРІЇ У РОМАНІ Л. ГОРЛАЧА «ЧИСТЕ ПОЛЕ»

Художні тексти історичної тематики становлять особливий інтерес для літературознавців з огляду на їхній інтегральний елемент – історіософію, тобто уявлення митця про події минулого і їхню роль у розвитку суспільства, сформовані у відповідну добу домінанти національного світогляду, культурні універсалії і символи. Тернистий шлях українського народу до незалежності і необхідність обстоювати свою самість зумовили специфічне ставлення до пережитого. За словами К. Кислюка, історіософія є «панівним різновидом історичного пізнання в національних культурах, у яких – на перетині дійсно трагічних обставин їхнього історичного буття й особливих, “кордоцентричних”, ментальних стереотипів світосприйняття – склалась унікальна історична свідомість, особливе трагічне ставлення до своєї історії, сублімоване вірою у світле майбутнє» [3, с. 20–21].

Леонід Горlach є представником того покоління митців, які відчувають наслідки радянської політики та репресій, викривленість історії («її, опухлу від духовного голоду, теж прикопали на пустирі, і це не могло мені не боліти» [4]) і намагаються у художній формі створити нові історичні наративи, заповнити наявні лакуни, відновити історичну тяглість та показати події з проукраїнської перспективи. Як слушно зазначає Т. Кремінь, історичний роман у віршах «характеризується ще й належною кількістю як справжніх, історично обумовлених, так і вигаданих персонажів, панорамністю зображення подій у хронологічній послідовності, розмаїттям тісно переплетених між собою сюжетних ліній, а позасюжетні засоби творення образів надають певного звучання характерам, проявлених як статично (внутрішні монологи, роздуми), так і в безпосередній дії» [5, с. 52]. П'ять історичних романів у віршах Л. Горлача («Чисте поле», «Перст Аскольда», «Слов'янський острів», «Руїна (або життя і трагедія Івана Мазепи)», «Мамай») містять ретроспективну і глибоко рефлексійну візію окремих сторінок слов'янської історії.

Однією з найбільш знакових і легендарних постатей української історії є І. Сірко, що підкреслюють відомі історики та фольклористи Д. Бантиш-Каменський, А. Кашенко, Н. Марковін, С. Мишецький, В. Смолій, Б. Сушинський, Д. Яворницький та ін. Його виняткову політично-історичну роль показують й митці слова, зокрема В. Веретенников («Запороги»), В. Кулаковський (роман «Іван Сірко»), В. Малик (тетралогія «Таємний посол»), Ю. Мушкетик («Яса»), М. Тютюнник (роман у віршах «Іван Сірко»), В. Чередниченко («Фастів»), С. Черкасенко («Про що тирса шелестіла»), А. Химко (трилогія «Засвіти») тощо. «У ньому відбилися національні

риси українства... Такого “характерника” не кожний народ має» [6], – зазначає Л. Горlach і закономірно присвячує один із своїх ліро-епічних текстів цій постаті.

Прикметними рисами історіософії творів Л. Горlach є глибока персоналізованість, суб’єктивний характер відтворення дійсності, ретроспективний життєпис головних персонажів і опосередкована оцінка через їхню рефлексію інших історичних постатей. Загалом, фокусування нарації на долі конкретної особистості, розкриття її мотивації, реакцій на події характерні для українських текстів історичної тематики. Я. Поліщук вказує на тенденцію до переоцінки історичного досвіду в літературних творах, яка базується «на відкритті в минулому досі не зауважених людських драм і трагедій, що мають універсальний вимір і своєрідно кореспондують зі світом переживань нашого сучасника» [7, с. 16].

Відповідно до усталеної в українській культурі традиції ідеалізації постаті І. Сірка кошовий отаман показаний у романі Л. Горlach «Чисте поле» як сміливий і шляхетний ватажок, полководець, а не політик. Письменник увиразнює у цьому образі чесність, вірність козацтву і його звичаям, відданість українській землі.

Створюючи наближений до Мудрого Старого архетипний образ, митець показує козацького ватажка у зрілому віці, підкреслюючи його досвід, мудрість і честь. Л. Горlach демонструє обізнаність із біографічними даними, переплітаючи достовірні факти із особистого життя з художнім домислом, зокрема описуючи такі знакові події, як смерть матері кошового, його стосунки з дружиною Софією, загибель сина Петра, ув’язнення в Батурині, заслання й плани втечі, несподіване помилування від царя. Домінанти образу І. Сірка увиразнює універсалія чистого поля, яка є наскрізною для аналізованого тексту і пов’язана з ратною традицією і лицарством («чисте поле, де миру нема» [1, с. 520], «де на однім стеблі і слава, й згин» [1, с. 611]). Звертаючись до дружини із пророчими словами, головний герой наповнює цей топос значеннями перемоги, успіху, чеснот і моральності: «іще не встиг від тебе відійти, / а попіл покриває чисте поле» [1, с. 578], що органічно вписується в національну культурософію. Так, О. Кирилюк зазначає, що «степ для українця не просто географічне поняття, а соціальний ґрунт» [2, с. 27], адже «не тільки життя вимірюється полем (“Життя прожити – не поле перейти”), але і його гідність (“Коли ж я у полі, тоді я на волі”» [2, с. 27]. Головним життєвим орієнтиром І. Сірка митець робить заповідь «поможи нам, доле, / не осквернити наше чисте поле» [1, с. 495], тобто не поступитися моральними принципами, честю і залишити по собі добру славу. Показовим у цьому плані є епізод з рішучою відмовою польському королю («Аж три сотні платять кошовому, / щоб дозволив розіп’ясти Січ. / Аж три сотні... / Та побійтесь грому! / За Іуду ж я тоді незгірш!» [1, с. 541]), виразність якого посилюється введенням біблійної алюзії.

Ретроспективний життєпис увиразнює роль чистого сумління і пам’яті («Суди за все сподіяне, за все, / хай буде пам’ять – вічна осторога» [1, с. 480]), адже художнє обрамлення роману (пролог і епілог) становить саморефлексія персонажа у сакральному топосі пасіки, яка завершується передсмертним катарсисом.

Ідеалізація образу головного героя, ретроспективний і суб'єктивний характер нарації дозволяють протиставити гіперболізовані моральні чесноти І. Сірка і недоліки інших ватажків, зокрема І. Брюховецького, І. Самойловича, І. Виговського тощо. Домінантами образу І. Самойловича постають підступність та зрадливість: «Ну що ж, зажди. Перхурова настрою. / Шепну Ромодановському слівце... / Нехай вони, за звичкою старою, / йому одягнуть гамівне кільце. / Нехай вони, а я – так ніби збоку, / з вовками жить – по-вовчому і вить...» [1, с. 626]. Головний герой засуджує І. Брюховецького за егоцентризм та неготовність прийти товаришам на допомогу, І. Виговського називає «шляхтеня погане» [1, с. 503] і звинувачує у провокуванні кровопролиття. З оціночних суджень персонажа складається картина тогочасних подій, характеристика геополітичної ситуації, а також відбувається міфологізація «золотої доби» під проводом Хмельницького («Богдан би був –була б і оборона, / а то не Україна, а торги» [1, с. 502]). Через головного героя письменник викриває пристосуванство і духовну слабкість як основні проблеми тогочасного суспільства. Так, І. Сірко не може зрозуміти поведінки своїх вартових, нездатних діяти за законами совісті і честі. Виконуючи всупереч власним переконанням наказ гетьмана, вони в очах кошового стають співучасниками, а їхні виправдання («Ми, пане кошовий, якби не тут, / якби не в службі... та нізащо, зроду... / ... А ми – як всі. Дають на хліб, на сіль, / то й служимо, чого б іще бажати?») звучать для нього боягузливо і жалюгідно.

Отже, ретроспективний характер нарації у романі «Чисте поле» дозволяє письменнику органічно вплести до твору як роздуми головного героя про власні вчинки, так і його оцінку тогочасної ситуації та діяльності інших козацьких ватажків (Б. Хмельницького, І. Брюховецького, І. Самойловича, І. Виговського). Фокусування оповіді на окремій персоналії та показ історичних подій через призму їх безпосереднього учасника створюють ефект суб'єктивізації історії, адже у маркуванні усіх описаних вражень ключову роль відіграє система цінностей персонажа. Ідеалізацію образу самого І. Сірка увиразнюють притаманні йому риси архетипу Мудрого Старого, топос пасіки та функціонування універсалії чистого поля.

Література

1. Горlach Л. Чисте поле. *Горlach Л. Слов'янський острів*. Київ : Дніпро, 2008. С. 477–662.
2. Кирилук О. Універсально-культурні структури міфологічних підвалин масової політичної свідомості. *Універсальні виміри української культури*. Одеса : Друк, 2000. С. 24–38.
3. Кислюк К. Історіософія в українській культурі: Від концепту до концепції. Харків : ХДАК, 2008. 288 с.
4. Коскін В. Леонід Горlach: «Пишу історію без гриму і декору». *Українська літературна газета*. 2010. № 18 (24). URL: <http://litgazeta.com.ua/interviews/leonid-gorlach-pyshu-istoriyu-bez-grymu-i-dekoru-2/> (дата звернення 10.10.2024).

5. Кремінь Т. Жанрово-стильові ознаки історичного роману у віршах в українській літературі першої третини ХХ століття: до проблеми сприйняття. *Наукові праці*. 2010. Вип. 122. Т. 135. С. 51–54.

6. Мельничук Г. На «Слов'янському острові» Леоніда Горлача... *Хрещатик*. 2001. 03 серпня URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4287/art/1312.html> (дата звернення 10.10.2024).

7. Поліщук Я. Автентизм (спроба дефініції художнього напрямку ХХІ століття). *Філологічні семінари*. 2011. Вип. 15. С. 11–17.

